

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ

Вікторія ЗУБЧЕНКО (Кіровоград)

Актуальність дослідження. Зміни, що відбуваються в Україні, вимагають переосмислення концепції підготовки майбутніх вчителів під час навчання у вищих навчальних

зкладах. Перш за все, мова йде про створення сприятливих умов для успішної професійної адаптації студентів першого курсу.

Важливість розв'язання означеної проблеми пояснюється тим, що у першокурсників змінюється провідний вид діяльності, зростає психічне перевантаження, емоційна напруга, що призводить до зниження успішності навчальної діяльності.

Аналіз основних наукових праць. Термін «адаптація» (від лат. *adaptare* – пристосовую) виник в XIX столітті і є одним з центральних понять біології, фізіології, психології. Вперше цей термін був введений в наукову лексику німецьким фізіологом Аубертом в 1865 році для характеристики явища "пристосування" чутливості органів зору та слуху до впливу відповідних подразників.

У розвиток сучасної природничо-наукової теорії адаптації в онтології, фізіології та медицині великий внесок зробили вітчизняні та зарубіжні вчені (П.К. Анохін, Р.М. Баєвський, О.М. Белов, Ф.Б. Березін, М.М. Василевський, М.Е. Зеленова, Е.О. Лазебна, Ф.З. Меєрсон, Г. Сельє, В.П. Скрабников, О.Д. Слонім).

Базові питання соціально-психологічної адаптації особистості висвітлювали у своїх працях Г.О. Балл, Ф.Б. Березін, Л.І. Божович, Л.К. Гришанов, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, В.І. Медведев, А.А. Налчаджян, О.В. Петровський, В.Д. Цуркан, Ю.М. Швалб та інші. Приділяли увагу дослідженням механізмів адаптації представники різних теоретичних напрямів психології: Г. Гартман, Е. Еріксон, Ж. Піаже, З. Фрейд.

Психологічний аспект адаптації розглядається як пристосування особистості до умов суспільства у відповідності з умовами цього суспільства. Процеси адаптації спрямовані на забезпечення рухомого, врівноваженого стану будь-якої системи, що зберігається шляхом її протидії зовнішнім і внутрішнім факторам, які порушують цю рівновагу. Вирішальну роль в успішності адаптації до екстремальних умов відіграють процеси тренування, функціональний, психічний і моральний стан індивіда.

У психолого-педагогічній літературі проблема адаптації вивчається на різних рівнях – від розкриття змісту поняття (Ю.А. Александровський, Ф.Б. Березін, В.П. Казначеев) до виявлення особливостей її прояву в різних видах діяльності (В.С. Мерлін, Я. Стрелу) та чинників, які детермінують цей процес в тих чи інших умовах (О.Г. Мороз, М. Раттер). Окремо досліджується проблема професійної адаптації (Т.Л. Кончанін, Л.М. Растова, В.О. Сластьонін).

Узагальнюючи існуючі дослідження адаптації можна умовно виділити чотири етапи її вивчення вітчизняними науковцями. На першому етапі (20-30-ті роки XX століття)

адаптаційні процеси розглядалися в просторі інтенсивної підготовки кадрів до професій, які починали з'являтися і розвиватися.

Другий етап (50-60-ті роки XX століття) передбачає вивчення проблеми адаптації людини фахівцями в галузі соціології праці і трудових ресурсів, що пов'язано з міграцією робочої сили на теренах колишнього СРСР, профорієнтаційною роботою серед молоді та іншими проблемами того часу.

Третій етап – 60-80-ті роки XX століття – характеризується активним перетворенням терміну "адаптація" в одну з основних категорій психології, педагогіки, філософії і соціології. Виникають перші системні дослідження процесу адаптації особистості до нових соціальних умов. Особливої актуальності набувають проблеми професійної адаптації робітників, вчителів, студентів та інших категорій населення.

Четвертий етап, що розпочався у 90-ті роки минулого століття і триває до сьогодні, включає дослідження широкого спектру підходів не тільки до адаптаційних процесів особистості, їх сутності, типології, структури, механізмів, але й до адекватності використання самого терміну "адаптація особистості" в умовах гуманістичної парадигми. Особливе значення при цьому надається проблемам всебічної адаптації дитини до умов різних типів дошкільних та шкільних закладів, факторам особистісної адаптованості в родині, особливостям процесу адаптації в екстремальних умовах, професійно-педагогічній адаптації.

Не дивлячись на різноплановість підходів до вивчення адаптації слід звернути увагу на те, що на кожному етапі вивчення феномену адаптації питання дослідження професійної адаптації не втрачали своєї актуальності.

Основна мета статті полягає в систематизації наукових поглядів стосовно професійної адаптації студентів-майбутніх учителів до навчальної діяльності у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій дозволяє констатувати, що феномен професійної адаптації цікавить багатьох науковців, зокрема Я.В. Абсаямова, Г.О. Балла, С.М. Кулика, Н.Г. Ничкало, О.А. Шиїна. Під професійною адаптацією найчастіше розуміють процес становлення, відновлення і підтримання динамічної рівноваги в системі "суб'єкт праці – професійне середовище", який сприяє успішному здійсненню професійної діяльності людини [7].

Професійна адаптація забезпечує процес входження особистості до професійного середовища шляхом взаємодії фахівця та професійного середовища, під час якого

формуються знання, вміння, професійно важливі якості особистості, необхідні для її подальшого професійного розвитку. Професійна адаптація представляє собою складний процес включення особистості в різні структурні елементи виробничого середовища для виконання нею професійних функцій. Процес включення має активний характер, тому що особистість не тільки пристосовується до умов професійного середовища, але й активно змінює їх. Виходячи з цього можна констатувати, що, з одного боку, адаптація впливає на становлення особистості як представника певної професії, а з іншого – характер адаптаційного процесу значною мірою регулюється і спрямовується конкретною особистістю з урахуванням її мотивів, інтересів тощо.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дозволив виокремити групу дослідників, які займалися вивченням проблеми професійної адаптації вчителів (С.Г. Вершловський, О.М. Галус, В.І. Ковальчук, О.Г. Мороз, Н.О. Чайкіна). Автори статті під професійною адаптацією вчителів розуміють процес активної взаємодії особистості педагога та педагогічного середовища, який спрямований на підтримання їх динамічної рівноваги, що забезпечує ефективність педагогічної діяльності, розвиток шкільного колективу та особистості вчителя, його професійну самореалізацію. Результатом цього виду адаптації є сформованість професійної майстерності та компетентності; ціннісно-орієнтовальна єдність педагога з учнями та педагогічним колективом; вироблення стійкого позитивного ставлення до професії, зрілість фахівця та самореалізація особистості.

Як засвідчує практика професійна адаптація на психофізіологічному, власне професійному, соціально-психологічному та особистісному рівнях починається під час навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. Психофізіологічний рівень адаптації передбачає входження студентів до умов навчальної діяльності у вищому навчальному закладі, які пов'язані з емоційно-психічним напруженням. Власне професійна адаптація відображає рівень взаємодії майбутніх фахівців з професійним середовищем, який здійснюється у двох напрямках. Перший передбачає адаптацію до нових умов навчання у вищому навчальному закладі. Другий полягає в розкритті змісту та особливостей діяльності вчителя. На цьому рівні спостерігається адаптація до навчальної, науково-методичної та організаційно-виховної діяльності. Власне професійна адаптація представляє собою процес досягнення органічної єдності між нормативно закріпленими вимогами до педагогічної діяльності та власними потребами, інтересами,

можливостями студентів. У результаті такої єдності спостерігається формування системи професійних знань, умінь, навичок майбутніх вчителів, розвиток їх професійних якостей. Соціально-психологічна адаптація студентів відбувається під час проходження ними педагогічної практики і передбачає активну взаємодію з навчальним закладом на всіх його рівнях: класу, кафедри, педагогічного та шкільного колективів. Особистісна адаптація виявляється рід час входження студентів у професійну роль, становлення їх професійної "Я-концепції", ставлення до себе як до вчителя, відчуття власної професійної цінності. Особистісний рівень адаптації спостерігається на старших курсах за рахунок залучення студентів до виконання ролі функцій вчителя.

О.Г. Мороз, С.М. Лабутіна виділяють чотири основні етапи проходження професійної адаптації вчителя: 1) професійне самовизначення; 2) адаптація студентів першого курсу до вимог навчання у вищому навчальному закладі за фахом; 3) динаміка професійної підготовки студентів у вищому навчальному закладі; 4) процес адаптації молодого вчителя, зростання його майстерності.

Перший етап відбувається в старших класах загальноосвітніх шкіл за рахунок організації профорієнтаційної роботи, яка проводиться серед старшокласників з метою розширення їх знань про світ професій та вимог до представників різних професій. Саме на цьому етапі старшокласники знайомляться із суттю професії вчителя, значенням її для суспільства. Другий етап адаптації відбувається протягом навчання студентів на першому курсі у вищому навчальному закладі, коли відбувається змістовне, творче пристосування студентів-першокурсників до вимог професії вчителя, обраної спеціальності, до нових форм і методів навчальної та виховної роботи. На третьому етапі професійної адаптації студенти не тільки здобувають професійно-важливі знання, вміння та навички, але й чітко пов'язують своє майбутнє з діяльністю вчителя. Четвертий етап адаптації спостерігається за умови залучення випускників вищого навчального закладу до систематичної діяльності вчителя. На цьому етапі на протікання адаптації впливають атмосфера педагогічного і шкільного колективів; стосунки між його членами, між керівництвом та підлеглими; традиції, установки, норми колективу; створення сприятливої атмосфери для молодих учителів [9].

Проблемою адаптації першокурсників до навчання у вищих навчальних закладах займалися Ф.Б. Березін, Р.Р. Бібріх, Т.М. Буякас, С.О. Гапонова, Л.К. Гришанов, Н.В. Кузнецова, Г.П. Левківська, О.М. Макарова, які виділили

дидактичний, професійний та соціально-психологічний аспекти цього процесу.

Дидактичний аспект адаптації першокурсників пов'язаний із пристосуванням студентів до нової дидактичної ситуації, яка відрізняється від шкільної формами та методами організації навчального процесу. Перехід вчорашніх школярів від класно-урочної системи навчання до кредитно-модульної відбувається досить складно. Вступаючи до вищого навчального закладу, студенти зустрічаються з низкою проблем, що пов'язані з неготовністю до нових умов навчання; з руйнуванням, рокам вироблених, установок, навичок, звичок, ціннісних орієнтацій; з втратою закріплених та формуванням нових взаємин із новим колективом. Крім того необхідно наголосити на зростанні обсягу та складності навчального матеріалу, збільшенні питомої ваги самостійної роботи та несформованості навичок самоорганізації. Ці труднощі можуть стати причиною появи у студентів розчарування в життєвому виборі, втрати впевненості в своїх силах, наслідком яких є стан напруженості та фрустрації, зниження рівня успішності та активності студентів у навчанні, втрата інтересу до навчання, громадської роботи і суспільного життя. Усе це призводить до психічного перевантаження, яке власне і знижує адаптивні можливості і, як наслідок, сприяє погіршенню психічного здоров'я особистості. Крім того, вони можуть призвести до погіршення загального самопочуття студента, зниження продуктивності уваги, пам'яті, мислення.

Дидактичний аспект адаптації першокурсників пов'язаний із зміною динамічного стереотипу, що склався під час навчання в середній школі. Успішна навчальна діяльність у вищому навчальному закладі передбачає не тільки вироблення нових, але й перебудову вже існуючих стереотипів навчальної роботи. Студентові необхідно кардинально змінювати навички пізнавальної діяльності, що склалися за роки навчання в загальноосвітній школі та формувати нові, що може призвести до зниження успішності, виникнення труднощів у спілкуванні з викладачами та одногрупниками. Успіх дидактичної адаптації залежить від: 1) вибору студентом першого курсу правильної стратегії навчальної діяльності та вироблення алгоритмів для її здійснення; 2) засвоєння нових видів діяльності, нових навчальних норм, оцінок, способів та прийомів самостійної роботи; 3) формування навичок і умінь раціональної розумової праці; 4) вироблення системи самоосвіти і самовиховання.

Професійний аспект адаптації першокурсників передбачає формування

стійкого інтересу до обраної спеціальності, поступове набуття ними професійних знань, умінь і навичок.

Важливо зауважити, що у студентів-першокурсників одночасно з адаптацією до нової дидактичної ситуації відбувається й процес адаптації до обраної ними професії. Оволодіння навичками навчання і перше «серйозне» ознайомлення з професією («входження» в професію) – найважливіші чинники в процесі адаптації студентів першого курсу.

Правильно обрана професія – неодмінна умова успішної адаптації студентів молодших курсів. Якщо ж при виборі професії не враховувалися здібності та інтереси особистості, то адаптація не буде оптимальною [3, с. 11].

Орієнтація на професію сприяє формуванню у студента позитивного ставлення до навчальної діяльності, результатом якого є, як правило, глибоке оволодіння знаннями, інтелектуальний і духовний розвиток, професійна підготовленість. Якщо ж у молодій людини не сформоване позитивне ставлення до професії, то це нерідко призводить до того, що випускник вузу залишає роботу за набутою ним спеціальністю і змінює її на іншу, до якої відчув потяг чи керуючись при цьому прагматичними мотивами.

Соціально-психологічний аспект адаптації виявляється в пристосуванні студентів-першокурсників до системи нових стосунків, засвоєнні нових соціальних норм, формуванні шляхів взаємодії з новим соціальним середовищем, інтеграції в конкретну студентську групу, встановленні та підтриманні певного соціального статусу в новому колективі. Як засвідчує практика, успіх у навчанні та процес «входження» у професію залежать і від умов життя та побуту студента, ставлення до нього членів колективу, ролі та інших факторів.

Під соціально-психологічною адаптацією розуміють процес активного входження першокурсника в специфічне соціальне молодіжне середовище, оволодіння ним роллю студента, засвоєння нових соціальних норм і цінностей, формування нової системи внутрішньо-групових відносин. Тому важливу роль у процесі такої адаптації відіграє студентська академічна група. Дійсно стосунки в студентській групі здатні вплинути на швидкість та ефективність адаптації першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі. Атмосфера, що панує в студентській групі в перші місяці навчання у вищому навчальному закладі, сприяє саморозкриттю та самореалізації кожного її члена. Це пояснюється тим, що фактор новизни знімає можливі емоційні бар'єри, певним чином нейтралізує сформовані установки, стереотипи поведінки, стимулює

переоцінку цінностей, які сформувались під час навчання у школі. В усіх членів нового студентського колективу є можливість виявити себе, завоювати авторитет та повагу серед одногрупників.

На соціально-психологічну адаптацію першокурсника в новому середовищі впливають наступні соціально-психологічні явища: самоствердження, загальна думка групи, колективні настрої тощо. Першокурсники прагнуть зайняти та утримувати в системі соціальних відносин в групі певну позицію, яка б забезпечувала їм повагу, визнання, довіру та підтримку з боку інших членів колективу. Як що їм не вдається це зробити, студенти відчувають дискомфорт, переживають почуття незахищеності і цілий комплекс негативних емоцій, що ускладнюють процес соціально-психологічної адаптації. Суспільна думка, яка формується в групі, виявляється у формі оцінки дій студентів, схвалення чи засудження їх поведінки або особистості в цілому, різного роду вимог тощо. Вона впливає на становлення групових норм, інтересів, традицій групового життя, яких повинні дотримуватись усі члени колективу студентів. Невідповідність між бажаннями, інтересами, цілями, поглядами окремих студентів та групи в цілому може призвести до внутрішнього конфлікту окремих студентів-першокурсників та посилити дезадаптаційні прояви в їх поведінці та навчальній діяльності.

На ефективність адаптації першокурсника до нових умов навчання впливає також і колективний настрій, коли на перший план виступає емоційна реакція групи на події студентського життя. Якщо в студентській групі переважає позитивний, доброзичливий настрій, то адаптація студента відбуватиметься більш швидко та ефективно.

В залежності від успішності протікання процесу адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі розрізняють декілька рівнів адаптації: активну, пасивну та дезадаптацію [1].

На рівні активної адаптації студенти-першокурсники виявляють позитивне ставлення до навчання у вищому навчальному закладі; мають високий рівень загальної успішності та широке коло інтересів; активно засвоюють норми та цінності студентського життя і на їх основі будують стосунки з оточуючими.

х основна мета – повна самореалізація у новому соціальному середовищі. Для таких студентів характерна сприятлива динаміка працездатності та відсутність виражених змін у показниках здоров'я. При цьому стан підвищеного напруження функціональних систем організму компенсується протягом двох місяців навчання у вищому навчальному закладі.

Для виявлення рівнів адаптації було проведено дослідження студентів першого курсу, які навчаються на факультеті історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Дослідження показало, що таких студентів виявилось 31% респондентів (результати дослідження 64 студентів першого курсу).

Пасивна адаптація полягає в тому, що студенти приймають нові норми і цінності, керуючись принципом «Я – як всі» і не намагаються щось змінити. Більшість із них байдуже ставляться до навчання у вищому навчальному закладі, мають нерівномірну успішність із різних навчальних дисциплін. Коло спілкування таких студентів знаходиться, в основному, поза межами університету та навчальної діяльності. При цьому проблеми із самопочуттям та погіршення здоров'я у цих студентів достатньо виражені й можуть спостерігатися протягом всього першого семестру. Таких студентів виявилось 57% від загальної кількості першокурсників.

Рівень дезадаптації характеризується негативним ставленням до навчання у вищому навчальному закладі в цілому; низьким рівнем загальної успішності або майже загальною неуспішністю; недиференційованістю цілей і видів діяльності; відсутністю мотивації до навчання та небажанням вчитися взагалі; неприйняттям норм і цінностей нового соціального середовища, а в деяких випадках, і протидією цим нормам. Серед першокурсників рівень дезадаптації продемонстрували 12% респондентів. При цьому різні аспекти адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі виявляються нереалізованими і виникає невідповідність між новим статусом та об'єктивними можливостями студента для підтвердження статусу студента. У таких студентів погіршується здоров'я на різних його рівнях: фізичному (загострюються хронічні захворювання, виникають психосоматичні розлади), психічному (розвиваються неврози, знижується розумова працездатність тощо), психологічному (підвищується рівень нервово-психічного напруження і одночасно знижується рівень емоційного благополуччя, здатність особистості до розвитку тощо), соціальному (звужується коло спілкування, знижується соціальна активність, підвищується конфліктність та агресивність поведінки тощо) [6]. При цьому погіршення здоров'я посилює процес подальшої дезадаптації, який в свою чергу сприяє погіршенню професійного здоров'я, що означає зниження здатності організму зберігати й активізувати власні регуляторні механізми, які забезпечують працездатність, стійкість до несприятливих факторів та розвиток особистості людини.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Оволодіння професією педагога представляє собою довготривалий складний процес професіоналізації особистості, в якому професійна адаптація займає важливе місце. При цьому успішна професійна адаптація студентів першого курсу до умов навчання у вищому навчальному закладі виступає однією з умов ефективного виконання педагогічної діяльності. Процес адаптації першокурсників до навчання у вищих навчальних закладах відбувається в єдності дидактичного, професійного та соціально-психологічного аспектів. В залежності від успішності протікання процесу адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі розрізняють: активний, пасивний рівні адаптації та дезадаптацію.

Перспективи подальшого дослідження передбачають розробку цілісної системи інтерактивних методів навчання у вищих навчальних закладах, метою якої є професійна адаптація студентів першокурсників до майбутньої педагогічної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Басовская С.Ю. Адаптация студентов на начальном этапе подготовки / С.Ю. Басовская // http://borytko.nm.ru/papers/subject5_3/basovskaya.htm. – Назва з екрана.
2. Бибрих Р.Р. Мотивационные аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе / Р.Р. Бибрих // Психолого-педагогические аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе: Сборник научных трудов. – Кишинев: изд-во Кишинев. госуд. ун-та, 1990. – с. 17-27.
3. Гришанов Л.К., Цуркан В.Д. Социологические проблемы адаптации студентов младших курсов / Л.К. Гришанов, В.Д. Цуркан // Психолого-педагогические аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе: Сборник научных трудов. – Кишинев: изд-во Кишинев. госуд. ун-та, 1990. – с. 3-17.
4. Делікатний К.Г. Становлення студента: Питання адаптації випускника школи у вузі / К.Г. Делікатний. – К.: Знання, 1983. – 48 с.
5. Левківська Г.П. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти: навч. посібник / Г.П. Левківська, В.С. Сорочинська, В.С. Штифурак. – К., 2001. – 128 с.
6. Макарова А.Н. Адаптация студентов к профессионально-педагогической деятельности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А.Н. Макарова. – Нижний Новгород, 2005.
7. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности: учебное пособие / [С.А. Боровикова, Т.П. Водлазская, М. А. Дмитриева и др.]; под ред. Г. С. Никифорова. – СПб: изд-во С.-Петербургского ун-та, 1991. – 152 с.
8. Реан А.А. Психология адаптации личности: Учебно-научное издание. / А. А. Реан, А.Р. Кудашев, А.А. Баранов. – СПб: Медицинская пресса, 2002. – 352с.
9. Чайкіна Н.О. Психологічні аспекти забезпечення професійної адаптації практичних психологів / Н.О.Чайкіна // Психолого-педагогічні аспекти розвитку особистості в сучасному світі: Збірник наукових праць. – Полтава: Освіта, 2007.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зубченко Вікторія Георгіївна – викладач кафедри соціальної педагогіки та психології КДПУ ім. В. Винниченка.

Коло наукових інтересів: проблеми професійної адаптації студентів.